

zeneiséghez, a líra a leglényegesebb irodalmi kifejezőmód: „a lyrai lélekömlés a poésisnak lelke és legfőbb hangja” (XIX). A XIX. században kevés olyan magyar költő akadt, ki elméletben és gyakorlatban egyaránt ennyire következetesen líraközpontú szemléletet vallott volna. Szakítást jelentett ez a klasszicizmus és a felvilágosodás műfajszemléletével, mely a lírai verseket „a felületes szellem termékeinek”, „foszlányoknak” nevezte,⁴¹ s megfelelt annak a fejlődésnek, mely Joseph Wartonnal és Sulzerral vette kezdetét.⁴²

Berzsenyi európai kortársai közül sokan a történetiségtől független líraközpontúságot hirdettek. A magyar költő történeti tudatát bizonyítja, hogy ő nem általában, hanem a saját korában tartotta szükségesnek a koncentrált líraiság kiemelését. Emocionális elszürkülést tapasztalt környezetében és ennek ellenszerét látta a koncentrált hatású lírában: „A görög mihelyt csak hallá a poétai nyelvet, már megzendülni érte lelkében az egész Helikont; mert valamint az esztétikai nevelés, úgy az életnek minden formái igen fogékonyra képezék azt a szépérzetet; minket ellenben a kedvetlen prózai élet és nevelés oly hidegekké fagylyal, hogy csak a lyrai . . . reflexió kap meg valamennyire.” (XX)

A *Poétai harmonistica* tele van ellentmondásokkal és megtorpanásokkal, de a kor legnagyobb esztétikai és poétikai elméletírói között is alig akad olyan, kinek műveiről nem lehetne ugyanezt elmondani. A teremtő képzelet, a játék és valóság, a költői szubjektum és a külvilág dialektikája, a jelkép és a zeneiség azonban olyan kérdések, amelyek a felvilágosodás utolsó szakaszában egész Európában a poétikai gondolkodás homlokterébe kerültek és hozzájárultak ahhoz, hogy a felvilágosodás a poétikában éppúgy önmagát megszüntetve s egyúttal megőrizve vezetett a romantikába, mint más területeken. A *Poétai harmonistica* a korszerű kérdések korszerű tárgyalásával azt bizonyítja, hogy Berzsenyi nemcsak költőként, hanem poétikai gondolkodóként is európai szintű értéket hozott létre, s nemcsak költői gyakorlatában, hanem — Kőlcseyhez hasonlóan — elméletiróként is lezárja a magyar felvilágosodást és egyúttal megnyitja romantikánkat.

Szegedy-Maszák Mihály

Arany János és A falu jegyzője

Arany János *Az elveszett alkotmány* c. satirikus költeménye megírásának időpontjával irodalomtörténetírásunk az 1845. évet tartja számon. A költő szalontai jegyzősége idején, 1845 júliusában fogott bele és a mű októberre el is készült: 25-én már a Kisfaludy Társaságnál volt. A satirikus hangulatra az 1845. évi bihari tisztújítás visszaélései készítették a költőt, aki a Kisfaludy Társaság 1842. évi szatíra pályázatának pályamunkáit barátja, Szilágyi István révén jól ismerte. A köztük levő meleg baráti kapcsolatot kétségtelenné teszi, hogy Szilágyi szatírájának Hátrafalvy Bendegúz nevű hőse volt Rák Bende előképe. Elsősorban azonban Arany életének tapasztalati ismeretei, s nem az irodalmi előképek szolgálták a mű alapjául.¹

Arany művének időben legközelebbi rokona Eötvös József *A falu jegyzője* c. regénye, amely Arany műve előtt 1845 márciusától novemberéig folytatásokban nyolc füzetben jelent meg. Eötvös regénye éppen úgy felvonultatja a megyei nemesség korszerűtlen figuráit, mint Arany költői szatírája. Mindkét mű ugyanazt a társadalmi valóságot és politikai rothadást tükrözi és ostromozza, — de más alapállásból. Arany a szatíra eszközeként a népi látásmódot, a folklorizálódó valóság elemeit veszi igénybe, Eötvös azonban erkölcsi normákkal méregetve ítéli el az uralkodó osztály jelentős típusait. Nem vitás, hogy Eötvös filantropikus szemlélete a visszaélékes elkövetőire is átsugárzik: nemcsak a kiszolgáltatott nép, hanem az uralkodó-osztály vétkes embereinek sora is a sors tehetetlen bábujaként sodródik az események epikai forgatagában.²

Arany többször is hangoztatta, hogy nem külső indítékok hatására, hanem a maga kedvére fogott bele művébe. Pontosan tudjuk, hogy *A falu jegyzője* csak 1847 januárjában jutott el Nagyszalontára, a kaszinó könyvtárába. Ebből eddig azt a véleményt kockáztatták meg, hogy Arany a regényt előbb nem ismerte. Ergo: nem is hathatott rá. Az *Életképek* 1845. március 15-i számában azonban Vas Andor tollából Eötvös műve első füzetéről terjedelmes recenzió jelent meg, amely ügyesen érzékeltette a regény várható kritikai tendenciáját. Ebből a recenzióból, amelyet Arany feltétlenül elolvasott, hiszen az *Életképek* előfizetője volt, néhány olyan mondatot közlünk, amelyek mélyebben rezegtek a szalontai nótárius lelkében, mint

⁴¹ René RAPIN: *Réflexions sur la Poétique d'Aristote*. Paris, 1674; Sir William Temple: *Of Poetry* (1690), in *Critical Essays of the 17th Century*, ed. Spingarn. III. 99.

⁴² Joseph WARTON: *Essay on the Writings and Genius of Pope*. London, 1756., 1782. I. iv és köv., II. 481.; SULZER: I. m. III. 538—539., 299.

¹ ARANY János: *Összes művei*. Kritikai kiadás. II. 222.

² SÖTÉR István: *Eötvös József*. Bp. 1953. 162.

más olvasmányai. Ezek közeli kapcsolatban voltak mindennapi élete költői tevékenységre készítető élményeivel is. Eötvös társadalomrajzának jellegzetességeit ugyanis Vas Andor így érzékeltette:

„A jelen regény a Tisza partján, egyikén amaz ismeretes halmoknak, kezdődik, mellyek az alföldi síkságot elborítják. Először is a falu jegyzőjével találkozunk, ki barátja, a helybeli lelkész társaságában vonult ide Tiszarét helységéből, hogy ott benn az adózó népen végzett executionak s a bírói eljárás szomorú kísérteinek ne legyen tanúja. A jegyzőben — neve Tengelyi Jónás — megállapodott komoly jellemű férfit tanulunk ismerni... Humorteljesen s a mosolygó satyra élesen csipkelődő élével vannak füstve azon jelenetek, mellyekben Tengelyi Jónás ifjú s férfikori családásait átélte... Szép ellentétben áll a komoly, sőt komor jegyzővel vidám, nyíltlelkű barátja, az optimista lelkész, ki által amaz annál inkább kiemelve van azon oldalról, míg másról... a megyei tisztviselők életét, bánás- és cselekvésmódját élesebben kiténtetni alig kívánhatnánk, mint itt a szolgabíróban, esküttjében- és a pandúrokban van. Ez okból kellett szerzőnek regénye színhelyét a képzlethez választania... Örömmel várjuk a Falu jegyzője folytatását: úgy melegen fognánk üdvözölni írónk közül mindenkit, aki írói munkássága téreül a köztünk fejlődő élet füstését választja, s kinek — mint az itt tisztelt szerzőnek — olly kitűnőleg jeles tehetsége van, vegyíteni edest a hasznossal.”³

Hogy a recenzió és a végén elhangzó felhívás nem maradt hatás nélkül Aranyra, a szalon-tai jegyzőre, filológiai szempontból nem *Az elveszett alkotmány* igazolja, melynek gondolati csirái már ekkor gazdagon sarjadhattak lelkében, hanem az *Egy egyszerű beszélyke* c. útirajz, amely 1846. március 28-án jelent meg az *Életképek*-ben. Feltehető, hogy 1846 januárjában készült, maga az útirajz azonban a leirt események időpontját 1845. szeptember 2-ben jelöli meg. A kis művet méltatói elbeszélésként és nem útirajzként kezelték, ezért sikerületlen irodalmi alkotásnak tartották.⁴ Nem figyelték meg, hogy Arany az *Életképek*ben megjelent útirajzok mintájára próbálkozott meg leleplező jellegű elbeszélés írásával, — amilyenre *A falu jegyzője* felbuzdíthatta. Feltétlenül hatott rá még Vajda Péter *Úti philosophia* c. elmélkedése az alföldi utak kellemeiről, Bangó Péter *Nemzeti naplopók* c. humorisztikus fintorkája és Kain Abel (Pákh Albert) tollából az *Utazás Debrecenbe* c. cikksorozat satirikus hangvétele.⁵

A riportszerű és címével kissé félrevezető „beszélyke” meséje sem olyan egyszerű falusi történet, amilyennek címe igéri. Az író részben útiélményként, első személyben mondja el a falu papjától megtudott „szenzációs” eseményeket, részben maga is tanúja a történetet befejező tüzvésznek. Ha az utazást olyan epikai keretnek tekintjük, amely a borzalmas események sűrített fokozásával próbálja az érdeklődést felszítani a mindennapi élet látszólagos szürkesége iránt, nem látjuk olyan ügyetlenül szétfolyónak a beszélyke felépítését, mint a művészi szerkesztést számonkérő kritikusok. Arany a falusi élet egyszerű jeleneteiben társadalmi ellentétek hivatalnoki pontosságú leírását adja: közel áll anéprajzi tényleírás részleteket precízen meghatározó hangvételéhez. Arany hősei mind nagyon jó és tiszta lelkű emberek, mint a lelkész: valami ismeretlen fátum kergeti őket a kétségbeesésbe, — és nem az aljas bűnök piszkos világába. Ilonka, a szép szolgáóleány szerelmi kábultságában jut vándoros állapotba. Kedvese, Mokány Ferke börtönbe kerül hat ökör elutalajdonításáért, pedig ezzel akarta elősegíteni házasságát Ilonkával. Gézengúz Mátyás, a csúf toronyőr lelki nagyságról tesz tanúbizonyságot, amikor összekel a megesett leánnyal, s vélt kijátszása miatt züllik el. Gézengúz szerelmét Ilonka vissza akarja szerezni, de nem az igazság feltárásával, hanem varázstallal, amely gyilkossá teszi. Gyermeke is meghal, ő maga öngyilkos lesz, Mokány Ferke megőrül. A tiszta lelkű pap igyekezete, hogy környezetében a tudatlanság miatt elburjánzó „bűnöket” eloszlassa, — reménytelen vállalkozás, családi boldogsága is majdnem áldozata lesz emberszeretetének. Horváth János szerint prózáilag száraz, feszes hivatali nyelvezete „a kitalált történetnek mintegy okiratszerű hitelesítését reméli.”⁶

Pedig a történet valószínűleg nem kitalált történet: csupán túlzottan sűríti a képtelennek látszó elemeket. Nem lehet vitás, hogy Arany falusi élményanyagára a korabeli, szertelenül romantikus felfogás ekkor károsan hatott, s a beszélyke ezért nem sikerült. Arany mindennapi élete rendkívüli eseményeinek rendezési és színezési kísérletével azonban lemerte az írói törekvéseknek a társadalom haladásához való helyes viszonyát és ezt a kritikai szellemet valószínűleg *Az elveszett alkotmány*ban. Később nem törődött *A falu jegyzője* recenziója hatása alatt írt útirajzával, mert maga is sikerületlen kísérletnek tartotta.

Dömötör Sándor

³ *Életképek* 1845. március 15. 347—348.

⁴ Arany: *ÖM.* X. 575.

⁵ *Az Életképek* 1845. évi I. felében.

⁶ HORVÁTH János: *Tanulmányok.* Bp. 1956. 392—395.